

הרב יצחק שילת

סגולת ישראל - שיטות הכוזרי והרמב"ם

- א. פתיחה
- ב. הצגת שיטת הכוזרי בענין סגולת ישראל
- ג. "מין חמישי" בשיטת הרמב"ם?
- ד. נבואה באומות העולם לשיטות הרמב"ם והכוזרי
- ה. נבואה בגרים לשיטות הרמב"ם והכוזרי
- ו. סגולת ישראל אצל הרמב"ם
- ז. מקור ההבדל בין שיטות הרמב"ם והכוזרי
- ח. תהליך בחירת ישראל לפי הרמב"ם והכוזרי
- ט. סיכום

א. פתיחה

אחד הנושאים המרכזיים בספר הכוזרי לר' יהודה הלוי הוא הנושא המכונה "סגולת ישראל"¹. הכוזרי מציג בצורה שיטתית תפיסה המעמידה את עם ישראל במעמד שונה משאר בני המין האנושי, מעמד של מעין "דרגה חמישית" במציאות, הבאה אחרי ארבע הדרגות הידועות: דומם, צומח, חי, מדבר (= אדם). את מהותה של הדרגה החמישית הזאת הוא מכנה "הענין האלהי", בהבדל מ: "הענין השכלי", שהוא מהות האדם בכלל, "הענין הנפשי", שהוא מהות בעלי החיים, ו"הענין הטבעי", שהוא מהות עולם הצומח. בדברים הבאים נשתדל בע"ה לעמת את דברי הכוזרי בנושא זה עם דברי הרמב"ם, לראות האם יש ביניהם הבדלי גישות, ואם כן, להגדירם, ולנסות לברר את מקורותיהם.

1. ראה לקמן הערה 4.

ב. הצגת שיטת הכוזרי בענין סגולת ישראל

נפתח בדברי הכוזרי במאמר הראשון בהגדרת מעלת ישראל ומהותה²:

(כו) אמר הכוזרי: אם כן אני רואה שתורתכם אינה נתונה כי אם לכם. (כו)
אמר החבר: כן הוא, וכל הנלוה אלינו מן האמות בפרט יגיעהו מן הטובה
אשר ייטיב הבורא אלינו, אך לא יהיה שוה עמנו³. ואילו היה חיוב התורה
מפני שבראנו - היה שוה בה הלבן והשחור, כי הכל בריאותיו. אך התורה
מפני שהוציאנו ממצרים והתחברות כבודו (לפי המקור: והתחברות) אלינו,
מפני שאנחנו נקראים הסגולה⁴ מבני אדם.

לאמור: התורה לא ניתנה לאדם באשר הוא אדם, אלא רק לאותו חלק של מין האדם
שהתחברה אליו האלהות, שהוא עם ישראל. כל אדם באופן פרטי יכול להצטרף אל עם
ישראל, אך לא יהיה לגמרי שווה אליו (כי חסירה לו הסגולה הישראלית התורשתית, כדלהלן).

(לא) אמר החבר: בדין הענין הטבעי נתחייב לקיחת המזון והגידול וההולדה
וכחותם וכל תנאיהם, והתייחד בזה הצמח ובעלי החיים מבלעדי האדמה
והאבנים והמוצאים והיסודות... (לג) ובענין הנפשי התיחדו בעלי החיים
כולם, ונתחייבו ממנו תנועות וחפצים ומידות⁵ וחושים נראים ונסתרים
וזולת אלה... (לה) ובדין הענין השכלי התייחד המדבר מכל החיים, והתחייב
ממנו תיקון המדות והמעון והמדינה⁶, והיו הנהגות ונימוסים מנהגיים...
(לז) ואיזו מדרגה אתה חושב למעלה מזאת? (לח) אמר הכוזרי: מעלת
החכמים הגדולים. (לט) אמר החבר: איני רוצה לומר אלא מעלה תפריד את
בעליה פרידה עצמית, כהפרד הצמח מן הדומם והפרד אדם מן הבהמה, אבל
הפרידה ברב ומעט אין לה תכלית, מפני שהיא פרידה מקרית, ואינה מעלה
על דרך אמת. (מ) אמר הכוזרי: אם כן אין מעלה במורגשים⁷ יתרה על מעלת

2. הציטוטים מספר הכוזרי הם מתרגום ר' יהודה אבן תיבון במהדורת צפרוני (הוצאת מחברות לספרות).
במידה שיש חשיבות לענייננו לדיוקי תרגום על פי המקור הערבי (מהדורת בנעט - בן שמאי, הוצאת
מאגנס), הערנו על כך בסוגריים.
3. הערת הרב קאפח במהדורת הכוזרי החדשה שלו: "איני יודע במה ולא מה כוונת ריה"ל". אך הדברים
מפורשים בסוף המאמר הראשון (קטו), וכמובא להלן בפנים.
4. מלה זו אינה מופיעה בעברית במקור, אלא פירוש המלה הערבית שבמקור הוא: המבחר, הדבר הנברר,
או המזוקק, מתוך הפחות ממנו. השימוש במונח 'סגולה' על ידי אבן תיבון הוא בהשפעת הפסוקים
בתורה שמופיע בהם הביטוי 'סגולה', אך הכוזרי אינו מביא את הפסוקים האלה, ולא ידוע כיצד פירשם.
5. תכונות של "הכח המתעורר" (השוה שמונה פרקים לרמב"ם פרק א).
6. אצל האדם מדובר על **תיקון** המידות, בהנהגת האדם את עצמו, את ביתו ואת החברה, והוא מן "הכח
השכלי" השולט על "הכח המתעורר" (השוה רמב"ם שם ו'מלות ההיגיון' שער יד).
7. = בדברים המושגים בחושים.

בני אדם. (מא) אמר החבר: ואם ימצא אדם שיבוא באש ולא יזק בו, ויעמד מבלי מאכל ולא ירעב, ויהיה לפניו זהר שאין העין יכולה להסתכל בו, ולא יחלה ולא יחלש, וכאשר יגיע אל תכלית ימיו ימות לרצונו כמי שיעלה על מיטתו לישון ויישן בעת ידוע ובשעה ידועה, עם ידיעת העבר והעתיד מה שהיה ומה שיהיה, הלא המעלה הזאת נפרדת בעצמה ממעלת בני אדם. (מב) אמר הכוזרי: אבל המעלה הזאת אלהית מלאכותית (= מלאכית) אם היא נמצאת, וזה מדין הענין האלהי, לא מן השכלי ולא מן הנפשי ולא מן הטבעי. (מג) אמר החבר: אלה קצת תארי הנביא אשר אין עליו חולק, אשר נראה על ידו להמון התחברות הדבר האלהי בהם, ושיש להם א-לוה מנהיגם כרצונו וכפי עבודתם והמרותם.

סיכום הדברים: החכמה והמוסר היא תכונת מין האדם בכלל, והיא "הענין השכלי". תכונתם של ישראל, "הענין האלהי", קשורה למושג הנבואה, ולמושג ההשגחה. שתי אלה מתוארות כמצבים שמעל לטבע העולמי הרגיל.

כדרכו בכל הספר, אין הכוזרי דן בנושא שהתחיל בו במקום אחד עד גמירא, אלא הוא שוזר בדרך הרצאתו נושאים אחרים, וחוזר שוב ושוב בהמשך לנושאים המרכזיים. נעקוב איפוא, אחר פיתוחו של רעיון סגולת ישראל בהמשך הספר.

במענה לטענת הכוזרי בענין חטא העגל, פותח החבר במעלתם של ישראל:

(צה) אמר החבר: הרפה לי מעט עד שאבאר אצלך גדולת העם, ודי לי לעד שהשם בחרם לעם ולאומה מבין אומות העולם וחול הענין האלהי על המונס, עד שהגיעו כולם אל מעלת הדבור ועבר הענין אל נשיהם והיו מהן נביאות, אחר שלא היה חל הענין האלהי כי אם ביחידים מבני אדם אחר אדם הראשון. כי אדם היה שלם מבלתי תנאי, כי אין טענה בשלימות מעשה, מעושה חכם יכול... והוא אשר קיבל הנפש על תומה, והשכל על תכלית מה שביכולת האנושי, והכח האלהי אחר השכל, רצוני לומר המעלה אשר בה ידבק באלקים וברוחניים וידע האמיתות מבלי לימוד אבל במחשבה קלה... והוליד בנים רבים, ולא היה מהם ראוי להיות במקום אדם אלא הבל, כי הוא היה דומה לו, וכאשר הרגו קין... נתן לו תחתיו שת, והיה דומה לאדם והיה סגולה ולב וזולתו כקליפה, וסגולת שת אנוש, וכן הגיע הענין עד נח ביחידים היו לבבות... וכן מנח ועד אברהם. ואפשר שהיה מהם מי שלא דבק בו הענין האלהי, כתרח, אבל אברהם בנו היה תלמיד לאבי אביו עבר... ועבר היה סגולת שם ושם היה סגולת נח מפני שהוא יורש האקלימים השוים אשר אמצעיתם וחמדתם ארץ כנען אדמת הנבואה... וסגולת אברהם מכל בניו יצחק... וסגולת יצחק יעקב... ובני יעקב כולם סגולה, כולם ראויים לענין

האלהי, והיה להם המקום ההוא המיוחד בענין האלהי, **וזה היה תחילת חול הענין האלהי על קהל**, אחרי אשר לא היה נמצא כי אם ביחידים, וישמרם האלקים ויפרם וירבם ויגדלם במצרים כאשר יגודל האילן אשר שרשו טוב... ואז היו ראויים להראות האור עליהם וההשגחה ההיא הריבונית... ונזהרים באב הממרה בעבור מה שיתערב בו מן הסגולה אשר תראה בבנו או בבן בנו כפי מה שתזדכך הטיפה, כמו שאמרנו בתרח וזולתו ממי שלא נדבק בו הענין האלהי אך בשורש תולדתו שיוליד סגולה, מה שלא היה כן בתולדת כל הנולד מחם ויפת. ונראה כזה בענין הטבעי, כי כמה יש מבני האדם שאינו דומה לאב כלל אך הוא דומה לאבי אביו.

סיכום הדברים: הענין האלהי, המתואר במונחים של דבקות באלקים, השגה נבואית והשגחה מיוחדת, הוא תכונה תורשתית, אשר היתה קיימת באדם הראשון, אך לא עברה אל כל צאצאיו. ה"גנים" הרוחניים הללו עברו אל יחידים מזרעו, ורק אחרי תהליך שנמשך דורות התפתח זן של בני אדם שבו הענין האלהי הוא תכונה בלתי הפיכה: כל בני הזן הזה נושאים את התכונה הגנטית, אשר גם אם אינה יוצאת אל הפועל ונראית לעין ביחיד כלשהו - מכיון שאדם יכול למרוד בתכונתו ולהתנהג בבחירתו החופשית כאילו אינה קיימת בו - הריהי עוברת בתורשה אל זרעו, ובו היא תוכל לצאת אל הפועל. התהליך של יצירת "המין החמישי" המתואר כאן מזכיר את תורות ההתפתחות בביוLOGיה החדשה.

על טענת הכוזרי בענין נתינת התורה לעם ישראל: "והלא היה יותר טוב שיישר הכל, והיה זה יותר נכון וראוי בחכמה", עונה החבר:

(קג) אמר החבר: והלא היה יותר טוב שיהיו החיים כולם מדברים. אם כן כבר שכחת מה שקדם בהמשך זרע אדם, והיאך חל הענין האלהי באיש שהיה לב האחים וסגולת האב מקבל לאור ההוא, וזולתו כקליפה איננו מקבל אותו, **עד שבאו בני יעקב כולם סגולה ולב**, נבדלים מבני אדם בענינים מיוחדים אלהיים שמים אותם **כאילו הם מין אחר, מלאכותי**, מבקשים כולם מעלת הנבואה ורובם (לפי המקור: רבים מהם) מגיעים אליה, ומי שלא יגיע אליה, קרוב לה במעשים הנרצים והקדשה והטהרה ופגיעת הנביאים.

ולהלן:

(קט) אמר החבר: אבל יעודינו הדבקנו בענין האלהי בנבואה ומה שהוא קרוב לה והתחבר הענין האלהי בנו בגדולה (לפי המקור: בהשגחה) ובכבוד ובמופתים... ויהיה נוהג כל העולם על המנהג הטבעי זולתכם, כי תראו, עם שכינתי שתהיה בתוכם, מטוב אדמתכם וסדר גשמיכם... מה שתכירו בו כי אין ענינכם נוהג על המנהג הטבעי, אבל הרצוני, כאשר תראו אם תמרו

מהבצורת והנגף... ואז תדעו כי עניינכם מנהיג אותו דבר שהוא גדול מן הענין הטבעי.

כמסקנה עקבית מן התפיסה התורשתית של סגולת ישראל, מגיע הכוזרי בסוף המאמר הראשון לקביעה המפורסמת ביחס למעמדו של הגר:

(קטו) ... ומי שדבק בדרך הזה (ר"ל: שקיבל עליו עול המצוות והתגייר) יהיה לו ולזרעו חלק גדול מן הקרבה אל ה' יתברך, ועם כל זה לא ישתוה הגר הנכנס בתורתנו עם האזרח, כי האזרחים לבדם הם ראויים לנבואה, וזולתם תכלית ענינם שיקבלו מהם, ושיהיו חכמים וחסידים, אך לא נביאים.

ג. "מין חמישי" בשיטת הרמב"ם?

ניגש עתה לבירור שיטת הרמב"ם בשאלת סגולת ישראל⁸. בהלכות יסודי התורה מתאר הרמב"ם את מבנה העולם, ומבחין בין הדרגות השונות של הנמצאים:

כל מה שברא הקב"ה בעולמו נחלק לשלשה חלקים. מהם ברואים שהם מחוברין מגולם וצורה והם נהוים ונפסדים תמיד, כמו גופות האדם, והבהמה, והצמחים, והמתכות. ומהם ברואים שהם מחוברים מגולם וצורה אבל אינם משתנים... והם הגלגלים והכוכבים שבהן, ואין גלמם כשאר גלמים ולא צורתם כשאר צורות. ומהם ברואים צורה בלא גולם כלל, והם המלאכים (יסודי התורה ב, ג-ד).

ארבעה גופים האלו שהן אש ורוח ומים וארץ, הם יסודות כל הנבראים למטה מן הרקיע, וכל שיהיה מאדם ומבהמה ועוף ורמש ודג וצמח ומתכת ואבנים טובים ומרגליות ושאר אבני בנין והרים וגושי עפר, הכל גלמו מחובר מארבע יסודות האלו... והא-ל נותן לכל גולם וגולם צורה הראויה לו... נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו הא-ל, והדעת היתירה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו, ועל צורה זו נאמר בתורה "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", כלומר שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הדעות שאין להם גולם עד שידמה להן (שם ד, א-ח).

8. הציטוטים מ'משנה תורה' הם לפי מהדורת 'יד פשוטה' של ראש הישיבה שליט"א, ובמקום שאינה - לפי מהדורת הרב קאפח שליט"א. הציטוטים מ'מורה הנבוכים' הם מתרגום ר' יהודה אבן תיבון במהדורת אבן שמואל.

המושג 'צורה' הנזכר כאן, מוגדר ב'מילות ההיגיון' (שער ט) כך: "נקרא 'צורה' בעניינים הטבעיים הענין המעמיד לאותו המין, המיוחד בו, אשר אילו יכלת לסלקו מן הדבר ההוא - לא יהיה הדבר ההוא מאישי אותו המין". ובפרק הראשון של 'מורה הנבוכים': "הצורה הטבעית... - הענין אשר בו נתעצם הדבר והיה מה שהוא, והוא אמיתתו מאשר הוא הנמצא ההוא". כלומר: התכונה האופיינית של המין היא ה'צורה' שלו. אצל הרמב"ם, כמו אצל הכוזרי, "הענין הנפשי" היא צורת בעלי החיים ("נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו הא-ל"), ו"הענין השכלי" הוא צורת האדם ("הדעת היתירה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם"). ומה לגבי "הענין האלהי"? בדברי הרמב"ם בענין הנבואה יש, לכאורה, סמך לראיית הנביאים כמין אחר:

מיסודי הדת לידע שהא-ל מנבא את בני האדם. ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה גיבור במידותיו... אדם שהוא ממולא בכל המדות האלו, שלם בגופו, כשיכנס לפרדס וימשך באותן העניינות הגדולים הרחוקים ותהיה לו דעת נכונה להבין ולהשיג, והוא מתקדש והולך ופורש מדרכי כלל העם... ומסתכל בחכמתו שלקב"ה כולה מצורה ראשונה עד טבור הארץ ויודע מהם גדלו - מיד רוח הקדש שורה עליו. ובעת שתנוח עליו הרוח **תתערב נפשו במעלת המלאכים** הנקראים 'אישים', **ויהפך לאיש אחר**, ויבין בדעתו שאינו כמות שהיה, אלא **שנתעלה על מעלת שאר בני אדם החכמים**, כמו שנאמר בשאול: "והתנבית עמם ונהפכת לאיש אחר" (יסודי התורה ז, א).

כזכור, הגדיר הכוזרי את מעלת ישראל כמעלה "אלהית מלאכותית (= מלאכית)", ו"כאילו הם מין אחר מלאכותי". גם הרמב"ם מדבר על התערבות במעלת המלאכים והיהפכות לאיש אחר. מקום נוסף שבו מזכיר הרמב"ם את המעלה המלאכית הוא בענין נבואת משה רבנו:

ושהוא עליו השלום הפליג בהתעלות מן האנושות עד שהשיג **המדרגה המלאכית** ונהיה במדרגת המלאכים, לא נשארה לו מחיצה שלא קרעה... ונשאר שכל בלבד⁹ (הקדמת חלק, היסוד השביעי).

מדברי הרמב"ם במקומות אחרים בענין הנבואה עולה, כי אפשרות חלות הנבואה על האדם תלויה לא רק במאמציו הלימודיים והמידותיים המתוארים בהלכות יסודי התורה הנ"ל,

9. נראה כאן ש"המדרגה המלאכית" אינה קשורה אצל הרמב"ם לכח המדמה, שהרי משה רבנו לא השתמש בו בנבואתו, עיין מו"נ ח"ב סוף פרק מה, אלא היא התקרבות למצב של שכל נבדל, טהור. עיין בכוזרי א, א שגם הפילוסוף מדבר על "המדרגה המלאכותית" במובן השכלי הזה, ולאו דוקא אצל נביא; וראה להלן הערה 24.

אלא גם בתכונות מולדות מסוימות, המצויות בו מטבע ברייתו. ההגדרה היסודית של הנבואה בהקדמה לפרק חלק היא :

היסוד הששי - הנבואה. והוא, לידע שזה המין האנושי ימצאו בו אנשים שיש להם **טבעים מעולים מאד** ושלמות רבה, ויכוננו נפשותיהם עד שיקבלו צורת השכל, ואחר כך ידבק אותו השכל האנושי בשכל הפועל, וישפע עליהם ממנו שפע נכבד, ואלה הם הנביאים, וזו היא הנבואה.

הרי שלא מספיק שהאדם ירצה להכין את נפשו לקיבול הצורה השכלית, אלא שהוא זקוק לטבע מעולה מאד כדי להיות נביא. וכן הוא בפרקי הנבואה ב'מורה'. הרמב"ם מדבר שם (ח"ב פרק לב) על כך שהנבואה דורשת השתלמות שכלית ומידותית, והוא מוסיף :

ולא יטעך אמרו "בטרם אצרך בבטן ידעתך ובטרם תצא מרחם הקדשתך", כי זה ענין כל נביא, **אי אפשר לו מבלתי הכנה טבעית בעיקר יצירתו**, כמו שיתבאר.

מהי אותה הכנה טבעית? בפרק לו שם כותב הרמב"ם :

דע כי אמיתת הנבואה ומהותה הוא שפע שופע מאת האלוה-ה ית' וית' באמצעות השכל הפועל על הכח הדברי (= השכלי) תחילה, ואחר כך ישפע על הכח המדמה... והענין ההוא הוא תכלית שלימות הכח המדמה, וזה ענין אי אפשר בכל איש בשום פנים, ואינו ענין יגיעו אליו בשלמות בחכמות העיוניות והטבת המדות, ואפילו יהיו כלם בתכלית מה שיוכלו להיות מן הטוב והנאה שבהם, עד שיחובר אל זה שלימות הכח המדמה בעיקר היצירה בתכלית מה שאפשר. וכבר ידעת ששלימות אלו הכחות הגופיות, אשר מכללם הכח המדמה, אמנם הוא נמשך לטוב שבמזגים שיהיה לאבר ההוא הנושא לכח ההוא ולטוב שבשעורים שיהיה לו ולזכה שבלחות שתהיה לו, וזה ענין אי אפשר שיתמלא חסרונו בהנהגה בשום פנים.

כלומר: התכונה של שלימות הכח המדמה היא תכונה מולדת, התלויה בטבע הגוף, ואי אפשר להשיגה על ידי בחירה חפשית, ומבלעדיה אין אדם יכול להיות נביא. ונראה שאין הדברים אמורים רק בתכונת הכח המדמה. גם השלימות השכלית והמידותית הדרושה לנבואה איננה רק שלימות סובייקטיבית, דהיינו הוצאת הכישורים השכליים והמידותיים של האדם מן הכח אל הפועל אל הדרגה הגבוהה ביותר האפשרית לו, אלא היא שלימות אובייקטיבית, הדורשת כישורים גבוהים מסוימים מלידה, הן בתחום השכלי והן בתחום

המידותי. כדי שתוכל לחול הנבואה צריך הנביא להוציא כישורים אלה מן הכח אל הפועל ולהגיע בהם לדרגה אובייקטיבית גבוהה¹⁰.

אם נרצה להשתמש במינוח של הכוזרי, נוכל איפוא לדבר על "מין חמישי" לפי הרמב"ם, דהיינו לראות באותה תת-קבוצה של מין האדם שיש לה "הטבעים המעולים" הדרושים לנבואה - "דרגה חמישית" של הנמצאים שתחת גלגל הירח. השאלה היא האם הרמב"ם סבור שהסגולות המיוחדות של קבוצה זו מצויות רק בעם ישראל, או שמא הן מפוזרות בהתפלגות סטטיסטית רגילה במין האנושי כולו. אפשרות שלישית היא, שאמנם התופעה קיימת בכל המין האנושי, אך בריכוז גבוה במיוחד היא מצויה בעם ישראל.

לפני שננסה לענות על שאלה זו, יש לעמוד על עוד נקודה חשובה בתפיסת הנבואה של הרמב"ם. במובן מסוים, הרמב"ם רואה את הנבואה כתוצאה טבעית של ההשתלמות ההשכלתית והמוסרית, על ידי מי שיש לו הכישורים המולדים המתאימים לה, כאמור בדבריו בהלכות יסודי התורה המצוטטים לעיל:

ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה גיבור במידותיו... אדם שהוא ממולא בכל המידות האלו, שלם בגופו, כשייכנס לפרדס ויימשך באותן העניינות הגדולים... והוא מתקדש והולך... דעתו תמיד פנויה למעלה... ומסתכל בחכמתו של הקב"ה מצורה ראשונה עד טבור הארץ ויודע מהם גדלו - **מיד רוח הקודש שורה עליו.**

את הסתירה שיש לכאורה בין קביעה זו, לבין האמור בהמשך הפרק (הלכות ד-ה): "כל הנביאים אין מתנבאין בכל עת שירצו אלא מכוונין דעתן... אלו שהם מבקשים להתנבא הם הנקראים בני הנביאים, ואף על פי שמכוונין דעתן - אפשר שתשרה עליהן שכינה ואפשר שלא תשרה"¹¹, יש ליישב על פי דברי הרמב"ם ב'מורה' לגבי יסוד האמונה בנבואה, וזה לשונו (ח"ב פרק לב):

דעות בני אדם בנבואה... **הדעת הראשון** - והוא דעת המון הפתאים ממי שיאמין בנבואה, וקצת המון אנשי תורתנו גם כן יאמינהו, והוא שהאלוה-ית' יבחר מי שירצה מבני אדם וישרה בו הנבואה וישלחהו, אין הפרש בין שיהיה האיש ההוא אצלם חכם או סכל... **והדעת השני** - דעת הפילוסופים, והוא שהנבואה שלמות אחד בטבע האדם, והשלמות ההוא לא יגיע לאיש מבני אדם אלא אחר לימוד יוציא מה שבכח המין לפעל אם לא ימנע מזה מונע מזגי או סיבה אחת מחוץ, כמשפט כל שלמות שאפשר מציאתו במין

10. עיין היטב בפרק לח שם, וראה מה שכתבנו ב'הקדמות הרמב"ם למשנה' עמודים רעד-רעה, שה-שז.

11. עיין לחם משנה שהעיר על כך.

אחד שלא יתכן מציאות השלימות ההוא עד תכליתו וסופו בכל איש מאישי המין ההוא... ולפי זה הדעת אי אפשר שיינבא הסכל, ולא יהיה האדם מלין בלתי נביא ומשכים נביא, כמי שימצא מציאה, אבל הענין כן והוא שהאיש המעלה, השלם בשכליותיו ובמידיותיו, כשיהיה כחו המדמה כפי מה שאפשר להיות מן השלמות ויזמין עצמו ההזמנה ההיא אשר תשמענה - **הוא יתנבא בהכרח**, שזה שלימות הוא לנו בטבע, ולא יתכן לפי זה הדעת שיהיה איש ראוי לנבואה ויכין עצמו לה ולא יתנבא... **והדעת השלישי** - והוא דעת תורתנו ויסוד דתנו, הוא כמו זה הדעת הפילוסופי בעצמו, אלא בדבר אחד, וזה, שאנחנו נאמין שהראוי לנבואה המכין עצמו לה אפשר שלא יתנבא, וזה ברצון אלוהי. וזה אצלי הוא כדמות הנפלאות כולם ונמשך כמנהגם, שהענין הטבעי - שכל מי שהוא ראוי לפי בריאתו, והתלמד לפי גידולו ולימודו, שיתנבא, והנמנע מזה - אמנם הוא כמי שנמנע מהניע ידו - כירבעם, או נמנע הראות - כמחנה מלך ארם בענין אלישע.

לאמור: מה שכתב הרמב"ם שאדם הממולא בכל המידות הדרושות, הנכנס לפרדס והולך ומתקדש, **מיד** רוח"ק שורה עליו - זה לפי **הטבע**, כך צריך להיות בפשטות לפי טבע האדם וטבע הרוח, אך לפעמים קורה שאין השכינה שורה עליו, אם הקב"ה מונע אותה מלשרות, כמו שבידו להתערב בכל ענין טבעי ולמונעו.

ד. נבואה באומות העולם לשיטות הרמב"ם והכוזרי

עתה נפנה לשאלה האם הנבואה מצויה רק בישראל או גם בגויים. באיגרת תימן (מהדורתנו עמוד קלה ואילך) מתייחס הרמב"ם לדברי השואל, שהציג בפניו את טענת הפושע (= המשומד) שכביכול נביא האיסלאם נרמז בתורה בפסוק: "נביא מקרבך **מאחיד** כמוני יקים לך ה' אלקיך", ושמקצת אנשים סתרו טענתו באומרם: הלא כתוב "מקרבך". הרמב"ם כותב שמהתבוננות בהקשר הפסוק מובן שאין בטענת הפושע שום ממש, שכן התורה מביטיחה שעם ישראל לא יצטרך למעוננים וקוסמים שיגידו לו את העתידות, אלא הוא ידע באופן צודק ובטוח מה שהוא צריך לדעת מן העתידות, על ידי נביא שה' יקים לו. ויהיה זה באופן קל, כי הנביא יהיה "מקרבך", ולא נצטרך לשוטט אחריו לארצות אחרות. והרמב"ם מוסיף:

ואחר כן הודיענו ענין אחר, ואמר שעם היותו קרוב לכם ובקרבתכם - יהיה מכם גם כן, כלומר מישראל, עד שתהיה זאת המעלה, שהיא הקדמת הידיעה

בעתידות, **מיוחדת לכם**¹², ולזה חזק הענין ואמר "כמוני", כי אחרי שאמר "מאחיד" היה אפשר לומר שיהיה מעשו ומישמעאל, כמו שאמר לבני עשו "כה אמר אחיד ישראל", על כן חזק ההוא באמרו "כמוני", כלומר מבני יעקב.

ולכאורה התמיהה רבה, שכן מיד הרמב"ם ממשיך:

ואולם היותנו בלתי מאמינים בנבואת עמר וזיד אינו מפני היותם מזולת ישראל, כמו שיחשבו ההמון, עד שנצטרך ללמוד מאמרו "נביא מקרבך מאחיד"¹³, כי איוב ואלפיז ובלדד וצופר ואליהוא כולם נביאים ואף על פי שלא היו מישראל, וכן חנניה בן עזור נביא שקר ארור אף על פי שהיה מישראל. ואולם נאמין בנביא או נכזיבהו מצד טענתו לא מצד יחוסו... כל נביא שיבוא יהיה ייחוסו כהן או לוי או עמלקי שיאמר שאחת מכל מצוות שבתורה בטל חיובה - כבר הכזיב משה רבנו האומר "לנו ולבנינו עד עולם", על כן נכזיבהו... ואם כן אם יעמוד נביא, מישראל או מאמות העולם, ויקרא אל תורת משה רבנו ויזרו עליה... נבקש ממנו מופת, ואם יתנהו נאמין בו, ונגדילהו הגדלת הנביאים.

הרי שלמרות הכתוב "נביא מקרבך כמוני", המורה שהנביא יהיה מישראל, אין הרמב"ם שולל את האפשרות שיקום נביא אמת מאומות העולם. כדי להבין את פשר הדבר, עלינו לפנות לגמרא המהווה מקור לקביעה בדבר אי-יהדותם של איוב וחבריו. בבבא בתרא דף טו, דנה הגמרא האם איוב היה אישיות היסטורית או משל, ואם אכן היה - מתי היה. על הדעה שאיוב היה מעולי בבל והתיישב בטבריה, מקשה הגמרא:

מיתביי שבעה נביאים נתנבאו לאומות העולם ואלו הן: בלעם ואביו ואיוב אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהוא בן ברכאל הבוזי. וליטעמיד, אליהוא בן ברכאל לאו מישראל הוה? והא כתיב ממשפחת רם¹⁴! אלא אינבוי אינבי לאומות העולם, הכי נמי איוב אינבוי אינבי לאומות העולם. אטו כולהו נביאי מי לא אינבוי לאומות העולם? התם - עיקר נביאותיהו לישראל, הכא - עיקר נביאותיהו לאומות העולם. מיתביי חסיד היה באומות העולם ואיוב שמו... תנאי היא דתניא רבי אלעזר אומר איוב בימי שפוט השופטים היה... רבי יהושע בן קרחה אומר איוב בימי אחשוורוש היה... רבי נתן אומר איוב בימי מלכות שבא היה... וחכמים אומרים איוב

12. מילולית: בכס, וכן תירגם הרב קאפח. אין אפשרות לפרש לשון זו במשמעות של: שיהיה לכם נביא משלכם (בלי לשלול אפשרות של נביא באומות אחרות), אלא פירושה הוא ללא ספק: שהמעלה הזאת תהיה מיוחדת רק לכם, ראה להלן.

13. משמע: אפשר אמנם ללמוד זאת מהפסוק, כנ"ל בהערה הקודמת.

14. על הקושיה שיש מכאן על הרמב"ם שמנה גם את אליהוא - ראה להלן בסוף הפרק.

בימי כשדים היה... ויש אומרים איוב בימי יעקב היה... וכולהו תנאי סבירא להו דאיוב מישראל הוה לבר מיש אומרים, דאי ס"ד מאומות העולם הוה, בתר דשכיב משה מי שריא שכינה על עובדי כוכבים והא אמר מר ביקש משה שלא תשרה שכינה על עובדי כוכבים וניתן לו, שנאמר: "ונפלינו אני ועמך".

הגמרא קובעת איפוא שמחלוקת תנאים היא האם איוב היה מישראל או מאומות העולם, וכל אלה המאחרים את זמנו למשה רבנו סוברים שמישראל היה, כי מאחרי משה רבנו לא היתה יותר נבואה באומות העולם. מגמרא זו יש ללמוד שני דברים: א. עקרונית, אפשרית נבואה גם בגויים, כמו שמצינו בבלעם, וגם באיוב וחבריו לדעת תנאים אחרת. ב. הנבואה פסקה מאומות העולם בגלל בקשתו של משה רבנו "ונפלינו אני ועמך".

לפי שיטת הרמב"ם, שהנבואה היא תוצאה טבעית של נתונים אישיותיים מסוימים ופעילות אנושית מסוימת, והקב"ה יכול למנוע אותה ברצונו - מובנת היטב הגמרא: משה רבנו ביקש מהקב"ה שימנע את שריית רוח הקודש גם מן הראויים לה באומות העולם, והקב"ה נענה לו. הרמב"ם הבין שאם **בקשה** היא זו, **ומניעת** התוצאה הטבעית יש כאן - אין הדבר מוכרח להיות כך לעולם ועד. תדע, שהרי משה רבנו ביקש ביחד עם זו עוד שתי בקשות, כדברי הגמרא בברכות (ז, א) שהסוגיה בבבא בתרא הנ"ל רומזת אליה:

וא"ר יוחנן משום ר' יוסי שלושה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו, בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, שנאמר: "הלא בלכתך עמנו", בקש שלא תשרה שכינה על עכו"ם ונתן לו, שנאמר: "ונפלינו אני ועמך", בקש להודיעו דרכיו של הקב"ה ונתן לו, שנאמר: "הודיעני נא את דרכיך".

הגמרא בבבא בתרא הבינה שהשראת שכינה שמדובר בה היא הנבואה, והנה, כשם שבקשת השראת השכינה בישראל התקיימה למשך דורות רבים, אבל בשלב מסוים פסקה הנבואה מישראל, והיא עתידה לחזור לעתיד לבוא, כך, הבין הרמב"ם, גם לגבי נבואה בגויים: משה רבנו ביקש שמזמנו ואילך לא תשרה נבואה על אומות העולם, אבל אולי יבוא זמן שהדברים ישתנו, לפי מצב עם ישראל ומצב אומות העולם, כי מילוי בקשותיו של משה רבנו פירושו היה התרצות והארת פנים, אך אינו בהכרח דבר קיים לעולם.

על כן אומר הרמב"ם, מחד, שכאשר משה אומר לישראל "נביא מקרבך כמוני", הוא מבשר להם שהנבואה תהיה מיוחדת להם, לפחות למשך תקופה מסוימת, שהרי הקב"ה נענה לבקשתו. אך, מאידך, כאשר באים אנו לדון, אחרי דורות רבים, האם ייתכן שפלוני שאינו מישראל יהיה נביא - אומר הרמב"ם שסיבת החלטתנו שפלוני אינו נביא אינה משום שאינו מישראל, כי עקרונית יכולה להיות נבואה גם בגויים, ומדובר בתקופה שכבר פסקה הנבואה מישראל, ואם כן אולי נתחדשה באומות העולם, אלא שמצד תוכן דבריו אינו יכול

להתקבל כנביא אמת. ולעתיד לבוא אולי באמת תתחדש הנבואה לא רק בישראל, אלא גם בגויים.

ובזה מובן מדוע הרמב"ם, בהגדירו את הנבואה, משתמש בביטויים המורים על פוטנציאל נבואי הקיים במין האנושי בכלל, ולא דוקא בעם ישראל, כמצוטט לעיל (בפרק הקודם):

היסוד השישי - הנבואה. והוא, לידע **שזה המין האנושי** ימצאו בו אנשים שיש להם טבעים מעולים... ואלה הם הנביאים... (הקדמת חלק).

מיסודי הדת לידע שהא-ל מנבא **את בני האדם** (הלכות יסודי התורה).

שהנבואה שלימות אחד בטבע **האדם**, והשלימות ההוא לא יגיע לאיש **מבני האדם** אלא אחר לימוד (מו"ט).

הכוזרי, לעומת זאת, הבין את הגמרא בדבר בקשותיו של משה רבנו כענין יותר מהותי: עם ישראל כבר הפך לענף מיוחד של המין האנושי, שבו קיים הפוטנציאל של חול הענין האלהי, דהיינו של השראת השכינה והנבואה, ואילו שאר העמים כבר התרחקו ואיבדו את התכונה הזאת. משה רבנו מבקש מחד שהשכינה תשרה בישראל בפועל, "הלא בלכתך עמנו", ומאידך הוא מבקש שלא תשרה באומות העולם, כלומר: שלא יופיעו עוד שרידי התכונה האלוהית אפילו ביחידים מאומות העולם, בדרך של התעוררות התכונה בנכד אחר שלא היתה בבו, אלא שכיון שפסקה מהם והתנוונה אצלם התכונה הזאת - שתפסוק כליל. מעתה הופך ההבדל שבין ישראל לאומות העולם לענין קבוע וכללי¹⁵.

כך ייחלקו הכוזרי והרמב"ם גם לגבי דברי הספרי (לדברים יח, טו):

"נביא מקרבך" - ולא מחוצה לארץ, "מאחידך" - ולא מאחרים (= נכרים),
 "יקים לך ה' אלקיך" - ולא לגויים, ומה אני מקיים "נביא לגויים נתתך",
 בנוהג (גירסת רבנו הלל והגר"א: בנוהגין) מנהג גויים.

לפי הכוזרי "מאחידך ולא מאחרים" זוהי קביעה מהותית ובלתי-משתנה: רק מאחידך יוכל להיות נביא, ולא מאחרים, וגם הנביא שיעמוד מאחידך - עיקר עמידתו היא בשביל ישראל, ולא בשביל הגויים. הרמב"ם יפרש ש"ולא מאחרים" זוהי ההיענות לבקשת משה רבנו (וכך כתב הנצי"ב בפירושו לספרי), אך אין היא שוללת עקרונית נבואה בגויים, ו"לך... ולא

15. לכאורה יש להביא ראיה לדעת הרמב"ם מהכתוב ביואל (ג, א): "והיה אחרי כן אשפוך רוחי על כל בשר וניבאו בניכם ובנותיכם". אך עיין במדבר רבה סוף פרשה טו: "אמר הקב"ה: בעולם הזה נתנבאו יחידים, ולעולם הבא **כל ישראל** נעשין נביאים שנאמר: 'והיה אחרי כן אשפוך רוחי וכו'". ועיין עוד על פסיקת הנבואה מאומות העולם בויקרא רבה (א, יב) ובמדבר רבה ראש פרשת בלק, והלשונות שם יכולים להתפרש על ידי הרמב"ם והכוזרי כל אחד לפי דרכו.

לגוים" יוכל להתפרש על הנביא מישראל דוקא, שהוא אינו עומד לכתחילה אלא בשביל ישראל, אבל נביא מאומות העולם אפשר שיעמוד במיוחד בשביל אומות העולם.

מקור נוסף שבו מופיע ענין זה הוא היסדר עולם רבה' (סוף פרק כא):

בלעם ואביו ואיוב מארץ עוץ ואלפיז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהוא בן ברכאל הבוזי אלו הנביאים שנתנבאו לאומות עד שלא ניתנה התורה לישראל, אבל משניתנה תורה לישראל פסקה רוח הקודש מן האומות. וכן במשה הוא אומר: "ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך וגו'". מנין שעשה הקב"ה רצונו? שנאמר: "הנה אנכי כורת ברית וגו' " - באותה שעה פסקה רוח הקודש מן האומות.

והנה, ב'סדר עולם רבה' מפורש ששבעת הנביאים היו מאומות העולם, כולל אליהוא בן ברכאל הבוזי, שלא כגמרא בבבא בתרא שהוכיחה מהביטוי "ממשפחת רם" שאליהוא היה מישראל. הסדר עולם רבה כנראה הבין את הביטוי "ממשפחת רם" באופן אחר. ואכן, מצינו בירושלמי סוטה (פ"ה ה"ו) שנחלקו תנאים בזהותו של אליהוא, ור' עקיבא מזהה אותו עם בלעם, ומפרש את "ממשפחת רם" כקשורה לארם. אמנם, הסדר עולם רבה אינו סובר כן, שהרי מונה את בלעם ואת אליהוא, אך מכל מקום הוא סובר כר' עקיבא שאליהוא היה גוי, ועל זה סמך הרמב"ם שהזכיר את אליהוא בכלל נביאים מאומות העולם באיגרת תימן הנ"ל.

ה. נבואה בגרים לשיטות הרמב"ם והכוזרי

נפקא מינה גדולה וברורה בין שיטות הכוזרי והרמב"ם היא בשאלת אפשרות הנבואה לגרים. שכן אם תכונת הפוטנציאל הנבואי נשארה קיימת באופן "גנטי" רק בזרע ישראל, ואבדה מאומות העולם - גם גר אינו יכול להיות נביא, שהרי הצטרפותו לעם ישראל אינה משנה את תכונותיו הגנטיות. וכך אכן סובר הכוזרי, כנ"ל פרק א. לעומת זאת, לפי הרמב"ם פוטנציאל הנבואה קיים בכל המין האנושי, ומניעתה מאומות העולם היא "החלטה" אלקית למנוע אותה מהם אפילו יהיו בהם כאלה הראויים לה, אבל משצטרף אדם לעם ישראל אין הגזירה הזאת חלה עליו, ואם הוא ראוי לנבואה לא תהיה סיבה למנוע אותה ממנו.

בענין אפשרות הנבואה אצל גרים, הקשו על הכוזרי קושיה גדולה, מגמרא מפורשת בסנהדרין. וזה לשון הפירוש לכוזרי 'קול יהודה' לר' יהודה מוסקטו:

אכן נודע דברים ז"ל פ' אחד דיני ממונות (סנהדרין לט, ב): "אמר אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר משום ר' מאיר עובדיה גר אדומי הוה, והיינו דאמרי אינשי: מיניה וביה אבא ליזיל ביה נרגא". פ"י אבא - יער, והכוונה לומר שמן היער עצמו יכנס בתוך הגרזן בית יד לקצוץ בו את היער, וכן היה עובדיה הנביא לאדום. אמנם להסתלק מן הספק ראוי לומר, שאף אמנם יחשב גרותו של עובדיה לדעת מוסכם אצל חז"ל, כמו שייראה מדבריהם, הן הכלל הזה אשר הציב החבר באמרו כי האזרחים לבדם היו ראויים לנבואה וכו' - לא ישחת בעבור האחד היוצא מכללו, ואולי היה מעשה נס והוא פלאי על גדולת מעשהו להחיש מפלט למאה נביאים, כדבר רבי יצחק פ' אחד דיני ממונות: "מפני מה זכה עובדיה לנביאות מפני שהחביא מאה נביאים במערה וכו'". אפס כי חזקו עלי מאד דבריו של חבר באמרו מאמר החלטי שהאזרחים לבדם הם ראויים לנבואה, וזולתם תכלית ענינם שיקבלו מהם ושיהיו חכמים וחסידיים אך לא נביאים. ראה כמה דיו שפך לחרוץ משפטו בגזירה מוחלטת עד בלתי השאיר לו שריד כמעט להמצא שם אפילו גר אחד עולה אל מדרגת נבואה לאיזו סיבה שתהיה ואם רבה, על כן **חוששני לו מחטאת הנטיה מדעת חז"ל.**

על כך יש לומר, קודם כל, כי גם אם לא היינו יודעים כלום על מחברו של ספר הכוזרי, הרי ספר שהגרי"א אמר עליו: "שילמדו ספר הכוזרי, שהוא קדוש וטהור, ועיקרי אמונת ישראל ותורה תלויים בו" (תוספות למעשה רב', סימן סא) - אי אפשר לתלות בו חטאת של נטייה מדעת חז"ל. קל וחומר כשאנו יודעים שריה"ל היה נאמן ביתו ומקורבו של ראש חכמי התורה בספרד, אשר הרמב"ם אמר עליו¹⁶ "כמוהו לא היה לפניו מלך", הלא הוא הר"י מגאש¹⁷. ולא עוד, אלא שאחת ממטרותיו העיקריות של ספר הכוזרי היא להשיב על ה"מינים" (= הקראים), הכופרים בדברי חז"ל, כמבואר בפתיחת הספר ובתוכו. ועתה לעצם דברי ה'קול יהודה'. מה שכתב שהכוזרי "שפך הרבה דיו לחרוץ משפטו בגזירה מוחלטת וכו'" - בזה נכון הרגיש, שאצל הכוזרי מדובר בענין מהותי, בדבר שבעצם ולא במקרה, או כפי שניסחנו זאת: בתופעה גנטית. אשר על כן אי אפשר לדבר על יוצא מן הכלל, שהרי זכות אינה יכולה לשנות את המוצא הגנטי, וגם קשה לתלות זאת בנס ופלא. אולם, לו עיין יותר במהלך הדברים בכוזרי, דהיינו בתיאור שתיאר הכוזרי את הענין האלהי כתכונתו של אדם הראשון, שעברה ליחידים בכל דור עד ששבה בקהל, ושלפעמים התכונה ניכרת בצאצא רחוק אף על פי שאינה ניכרת בקרוב - לא היה צריך למעשה ניסים,

16. עיין הקדמת המשנה, עמוד סא.

17. ריה"ל כתב שיר הספד על אביו של ר"י מגאש, וניסח מכתב של הר"י מגאש אל חכמי נרבונה, ר' בדיואנים של ברודי ושל ירדן. במכתבים של ריה"ל שנמצאו בגניזת קהיר הוא דורש בשלום "נר ישראל", הלא הוא הר"י מגאש.

אלא היה אומר שבאופן נדיר באמת היתה יכולה התכונה להתגלות גם בצאצא בודד של עשו ("גר אדומי"), שהרי מבני אברהם ויצחק הוא. העובדה שהתכונה פסקה **כליל** ממי שאינו מזרע יעקב - אינה הכרחית מצד הטבע, אלא חז"ל אומרים שהיא מצד היענות הקב"ה לבקשת משה רבנו, ואם כן ייתכן לומר שזכות גדולה תגרום ליוצא מן הכלל. אולם באמת אין צורך בכך, כי יש ללכת בדרך אחרת, שיקול יהודי' עצמו רומז אליה באומרו שנראה מדברי חז"ל שגירותו של עובדיה מוסכמת אצלם. מעיון בסוגיה בסנהדרין נראה שיש מקום גדול לומר שחז"ל דוקא נחלקו בדבר. כי כך הוא מהלך הסוגיה בסנהדרין:

א"ר יצחק: מפני מה זכה עובדיהו לנביאות? מפני שהחביא מאה נביאים במערה... חזון עובדיהו כה אמר ה' אלקים לאדום וגוי מאי שנא עובדיה לאדום, אמר רבי יצחק אמר הקב"ה יבא עובדיהו הדר בין שני רשעים ולא למד ממעשיהם וינבא על עשו הרשע שדר בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם. אמר אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר משום ר' מאיר: עובדיה גר אדומי היה, והיינו דאמרי אינשי מיניה וביה אבא ניזיל ביה נרגא.

השאלה "מאי שנא עובדיה לאדום", ותשובתו של ר' יצחק עליה, מורות לכאורה שסתמא דגמרא ור' יצחק לא סברו שעובדיה גר אדומי היה. כי אם כן - הלא התשובה על השאלה מדוע דוקא עובדיה מדבר על אדום פשוטה, וכמו שאמר אפרים מקשאה, וכדאמרי אינשי "מיניה וביה אבא" וכו', ומדוע נזקק ר' יצחק לטעם דרשני. והראה לי תלמידנו יהודה מורג נ"י שמפורש בילקוט שמעוני (ישעיהו רמז שפה; והדברים נמצאים ב'אגדת בראשית' פרק יד):

חזון ישעיהו - שני נביאים נתנבאו בלשון זה, ישעיהו ועובדיה, ישעיה גדול שבנביאים ועובדיה קטן שבנביאים, **ויש אומרים** גר היה.

הרי שלא לדברי הכל היה עובדיה גר, ושאלת הגמרא ותירוצו של ר' יצחק נאמרו על בסיס ההנחה שלעובדיה לא היה קשר אישי לאדום, ורק אחר כך הביאה הגמרא את דברי אפרים מקשאה, המחפש שעובדיה גר אדומי היה. ומעניין, שבויקרא רבה (יח, כ), וכן בתנחומא בובר (תזריע י) מצינו: "ממנו משפטו ושאתו יצא" - זה עובדיה, אמר ר' **יצחק** עובדיה גר אדומי היה ומתנבא על אדום 'ולא יהיה שריד לבית עשוי'. ואם לא נפל שיבוש בשמות באחד המקורות, צריך לומר שאחרי ששמע ר' יצחק את דברי אפרים מקשאה בשם ר' מאיר - קיבלם, ודרשם על הפסוק "ממנו משפטו". ומכל מקום, דברי ה'אגדת בראשית' והילקוט במקומם עומדים שדעת אפרים מקשאה היא בגדר "יש אומרים", ולא כולי עלמא מודו בה¹⁸.

18. יתכן שהסיבה לכך שה'אגדת בראשית' מתייחס לדברי אפרים מקשאה בשם ר' מאיר כ"יש אומרים", היא בגלל העובדה שדברי ר' מאיר אינם נמסרים בגמרא בשם עצמו, אלא בשם יחיד מתלמידיו שאמר

אמנם, גם אם נמצא דעה מפורשת לפיה עובדיה לא היה גר - עדיין צריכים אנו לראיה שזהו ענין עקרוני, כלומר: שלדעה זו גר **אינו יכול** להיות נביא, ורק אז נוכל לומר שהכוזרי סובר כדעה זו. ואכן, יש למצוא מקור לענין העקרוני בגמרא בקידושין (ע, ב):

אמר ר' חמא ברבי חנינא: כשהקב"ה משרה שכנתו אין משרה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל, שנאמר: "בעת ההיא נאם ה' אהיה לאלקים לכל משפחות ישראל" - לכל לישראל לא נאמר אלא לכל משפחות. "והמה יהיו לי לעם" - אמר רבה בר רב הונא: זו מעלה יתירה יש בין ישראל לגרים, דאילו בישראל כתיב בהו: "והייתי להם לאלקים והמה יהיו לי לעם", ואילו בגרים כתיב: "מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי נאם ה' והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלקים".

מכך שהגמרא דורשת את סוף הפסוק לענין ההבדל שבין ישראל לגרים - יש מקום להבין שגם מימרת ר' חמא בר' חנינא, בדבר השראת השכינה רק על המשפחות המיוחסות שבישראל, ממעטת גרים. וכך אמנם הבין רש"י, שפירש בסנהדרין לט, ב: "מפני מה זכה [עובדיה] לנביאות - שהרי גר היה ואין השכינה שורה אלא על המיוחסין שבישראל, כדכתיב 'להיות לך לאלקים ולזרעך אחרריך'". וזהו מה שפירש גם בקידושין: "משפחות ישראל - משפחות שהם ישראל גמורים", כלומר: למעט גרים. באשר לפסוק שרש"י מביא בסנהדרין, שאינו הפסוק שהגמרא בקידושין דורשת - מקורו של רש"י הוא ב'במדבר רבה' (יב, ד): "והוא אין משרה שכנתו אלא על המיוחסים שבישראל, וכן הוא אומר: 'להיות לך לאלקים ולזרעך אחרריך' - בזמן שזרעך ניכר אחרריך הקב"ה הווה לך לאלקים"¹⁹.

בשמו. עיין חולין קלד, א שריש לקיש לומד מסתם משנה שספק מתנות כהונה אין חייבים לתתן לכהן, והוא מקשה על כך מדברי ר' מאיר במסכת פאה: "ספק לקט לקט", והרי זו סתירה לפי הכלל "סתם משנה ר' מאיר". משיב לו ר' יוחנן: "אל תקניטני, שבלשון יחיד אני שונה אותה, דתניא ר' יהודה בן אגרא אומר משום ר' מאיר ספק לקט לקט". הרי שאם דברי ר' מאיר נאמרו בשם תלמיד אחד - אפשר להניח שחבריו לא הסכימו עמו, ואין צורך לומר שסתם משנה זו אינה כרי' מאיר (אף על פי שהכלל "סתם משנה ר' מאיר" אינו כלל מוחלט כידוע). והוא הדין בעניננו: הבאת דברי ר' מאיר בשם תלמיד אחד נותנת מקום לומר שאין הדבר מוסכם על כל תלמידי ר' מאיר.

יש לציין כי רש"י הבין שאין מחלוקת בגמרא בסנהדרין שעובדיה היה גר אדומי, שהרי גם את שאלת ר' יצחק "מפני מה זכה עובדיה לנביאות" פירש: "שהרי היה גר", וממילא צריך לומר לשיטתו שעובדיה היה יוצא מן הכלל, והדבר אפשרי גם לשיטת הכוזרי, כנ"ל. אולם לפי מה שרצינו לומר, שמחלוקת היא בגמרא בסנהדרין, אפשר לפרש שהשאלה "מפני מה זכה עובדיה לנביאות" אינה בגלל היותו גר, אלא מפני שעולה מהכתוב במלכים שעובדיה לא היה נביא מעיקרו (וכדברי הילקוט שמעוני: "קטן שבנביאים"), ויש לומר שעד דברי אפרים מקשאה נקטה הגמרא בשיטה שגר אינו יכול להיות נביא כלל, וכדברי ר' חמא בר' חנינא בקידושין.

ולדעת הרמב"ם יש לומר שאין שום מקור בחז"ל המורה שגר אינו יכול להיות נביא, כי מימרת ר' חמא בקידושין בדבר משפחות מיוחסות שבישראל יכולה להתפרש כממעטת משפחות שנתערבו בהן פסולי חיתון, שזה הוא נושא הסוגיה בקידושין (ע"ש), ואינה ממעטת גרים, ודרשת סוף הפסוק "והמה יהיו לי לעם" מובאת בדרך אגב, ואינה קשורה למימרת ר' חמא. וכן מוכח במדבר רבה, שאחרי הלשון הנ"ל: "והוא אין משרה שכינתו אלא על המיוחסים שבישראל, וכן הוא אומר: 'להיות לך לאלקים ולזרעך אחריד' - שזרעך ניכר אחריד הקב"ה הווה לך לאלקים", מסיים המדרש: "ובזמן שאין זרעו ניכר אחריו, שהם מערבים זרעם בנשי חבריהם, אין הווה להם לאלקים", הרי שמדובר בממזרים ובפסולי קהל.

ו. סגולת ישראל אצל הרמב"ם

הרמב"ם סובר איפוא, שבאופן עקרוני יכולה הנבואה לשרות גם באומות העולם, ואין לראות בה תכונה גנטית המיוחדת רק לעם ישראל. עם זאת, עדיין לא נשללה האפשרות ששכיחות התכונות הדרושות לנבואה גבוהה בעם ישראל יותר מאשר בעמים אחרים. אמנם, עצם העובדה ההיסטורית שבעם ישראל היו הרבה יותר נביאים מאשר באומות העולם - אינה מוכיחה דבר לדעת הרמב"ם, כי ייתכן שמסיבות מסוימות נמנעה הנבואה גם מן הראויים לה באומות העולם (בקשת משה רבנו). השאלה היא האם יש סיבה לחשוב שמספר הראויים לנבואה בישראל עולה על זה שבכל אומה אחרת, ואם כן - מהי הסיבה.

ננסה לבדוק האם אכן קיימות לדעת הרמב"ם תכונות אופייניות מיוחדות לעם ישראל, כלומר: האם קיים אצלו המושג של "סגולת ישראל" במובן שאנו עוסקים בו. ראינו שהכוזרי מייחס לענין האלהי שבישראל שתי תופעות עיקריות: הנבואה וההשגחה. בענין ההשגחה כותב הרמב"ם (מאמר תחיית המתים, עמוד שע):

וכבר זכר בתורה שהוא מופת מתמיד בדורות, רצוני לומר: תיקון העניינים עם העבודה והפסד עם המרי. אמר: "והיו בך לאות ולמופת וזרעך עד עולם". ומפני זה אמרו: "אין מזל לישראל", רצונם לומר שתיקונם והפסדם אינו לסיבה טבעית, ולא על מנהג המציאות, אלא נתלה בעבודה ובמרי, וזה אות יותר גדול מכל אות. וכבר בארנו (נ"א: ביארו²⁰) שזה בדין ציבור ובדין יחיד... וזה הענין בעצמו הוא המכון גם כן באמרו ביחוד האומה: "אשר חלק ה' אלקיך אותם לכל העמים וכו' ואתכם לקח ה'", ר"ל שעניניהם אינם

נוהגים מנהג ענייני שאר האמות, אבל יחדם בזה המופת הגדול שיהיו פעולותיהם תמיד נקשרות בתיקון ענייניהם או בהפסדם.

הדברים מקבילים לגמרי, לעיתים גם בלשונם ולא רק בתוכנם, לדברי הכוזרי א, קט המצוטטים לעיל פרק א, ע"ש. ההשגחה הפרטית שבעקבותיה נקבעים מאורעות העם לפי זכויותיו וחובותיו, היא תכונה המיוחדת לישראל, האמורה בלשון התורה שמזכיר הרמב"ם: "ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים להיות לו לעם נחלה כיום הזה" (דברים ד, כ).

והנה, במו"נ (ח"ג פרק יז, שאליו רומז הרמב"ם לפי הגירסה "וכבר ביארנו") מבואר שההשגחה הפרטית היא לדעת הרמב"ם תוצאה של השגת ה':

ההשגחה נמשכת אחר השכל ומדבקת בו... כפי מה ששיגהו מן השכל ישיגהו מן ההשגחה.

ולהלך (פרק יח):

נודע גם כן שהשפע האלוהי הנמצא מדובק במין האדם, רצוני לומר - השכל האנושי, אמנם הוא מה שנמצא מן השכלים האישיים והוא מה ששפע על ראובן ושמעון... כי איזה איש מאישי בני אדם שהשיג מן השפע ההוא חלק יותר גדול, **כפי הכנת החומר שלו וכפי התלמדו** - תהיה ההשגחה עליו יותר בהכרח... ולפי זה העיון יתחייב בהכרח שתהיה השגחתו ית' בנביאים עצומה מאד, ולפי מדרגותם בנבואה, ותהיה השגחתו בחסידים ובטובים כפי חסידותם וישרונם, אחר שהשיעור ההוא משפע השכל האלוהי הוא אשר שם דבר בפי הנביאים והוא אשר ישר מעשי הטובים והשלים חכמות החסידים במה שידעו. ואמנם הסכלים הממרים, כפי מה שחסרו מן השפע ההוא היה ענינם נבזה וסדרו בסדר שאר אישי מיני בעלי החיים.

נמצא שהקביעה שיש השגחה פרטית מיוחדת בישראל, פירושה הוא, שבישראל ישנה רמה גבוהה יותר של שפע אלהי שכלי, המתבטא ביתרון חכמה ומוסר בפועל. היתרון הזה מקורו הן ב"הכנת החומר" (תכונות מולדות), והן ב"התלמדות" (המאמץ המושקע להוציאן אל הפועל).

נעקוב עתה אחר התבטאויות נוספות של הרמב"ם, הקובעות את יתרון החכמה והמוסר בישראל כתכונה לאומית, העוברת **בירושה מאבות לבנים**:

חייבין אנו להזהר במצות צדקה יתר מכל מצות עשה, שהצדקה סימן לצדיקי, זרע אברהם אבינו, שנאמר: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו

ואת ביתו אחריו לעשות צדקה" ... וכל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם **יחוש ליחוסו**, שאין האכזריות מצויה אלא בגויים, שנאמר: "אכזרי המה לא ירחמו" (מתנות עניים י, א-ב).

ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בגויים הערלים, אבל **זרעו של אברהם אבינו** והם ישראל **שהשפיע** להם הקב"ה **טובות התורה** וצוים בחקים ומשפטים צדיקים, רחמנים הם על הכל (עבדים ט, ח).

אסור לאדם שיהיה אכזרי ולא יתפייס, אלא יהיה נוח לרצות... לא יקום ולא יטור, וזהו דרכם של **זרע ישראל** ולבם הנכון, אבל הגויים ערלי הלב אינם כן אלא "ועברתו שמרה נצח", וכן הוא אומר על הגבעונים שלא מחלו ולא נתפייסו: "והגבעונים לא מבני ישראל המה" (תשובה ב, י).

כל המשפחות בחזקת כשרות ומותר לישא מהן לכתחלה... כל מי שיש בו עזות פנים ואכזריות ושונא את הבריות ואינו גומל להם חסד **חוששין לו ביותר שמא גבעוני** הוא, שסימני ישראל האומה הקדושה ביישנים רחמנים וגומלי חסדים, ובגבעונים הוא אומר: "והגבענים לא מבני ישראל המה", לפי שהעיוז פניהם (איסורי ביאה יט, יז).

התכונות המוסריות של ביישנות רחמנות וגמילות חסדים הן תכונות אופייניות לישראל שהם **זרעו של אברהם אבינו שהשפיע** להם הקב"ה **טובות התורה**. וכך מנסח הרמב"ם את הדברים בפירושו לאבות, על המשנה (ה, יח): "עז פנים לגהנם ובוש פנים לגן עדן, כן יהי רצון מלפניך ה' אלקינו שתבנה עירך בימינו" (הגירסה "כן יהי רצון" היא גירסת המשנה שהרמב"ם כתבה בעצם כתב ידו):

וכבר חנן ה' זאת האמה, רצוני לומר ישראל, בהיותם בעלי בשת פנים, וכך אמרו שסימן זרע אברהם - ביישנין רחמנין וגומלי חסדים. ואמר: "בעבור תהיה יראתו על פניכם", אמרו: זו בושה. וכאלו אמר כאשר סיפר מעלת הבושה, אלקים, כשם שחנותנו בזאת המעלה כן חן אותנו שתבנה עירך בימינו.

מציאות התכונות הנעלות בעם ישראל היא **חנינה**, מתנת חיים, אלוהית, שניתנה לעם ישראל **בשני שלבים**: בעצם היותם מזרע אברהם אבינו ("שסימן זרע אברהם ביישנין וכו'"), ובעומדם על הר סיני לקבל את התורה. הפסוק "ובעבור תהיה יראתו על פניכם" שמביא הרמב"ם, ואומר עליו בשם חז"ל: זו בושה, נאמר לישראל במעמד הר סיני, אחרי שאמרו למשה: "דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלוקים פן נמות". לאמור: לצורך נתינת המצוות די בכך שמשה רבנו יקבלן מאת ה' וימסרן לנו, וכל המעמד של שמיעת קול ה', "אנכי ולא יהיה לך" - מפי הגבורה שמענום", היה רק בשביל להטביע בנפש הישראלית

את תכונת יראת ה' והבושה. יתר על כן, הרמב"ם אומר ב'מורה' (ח"ב פרק לג) שהקול האלהי שהשמיע לכל ישראל את "אנכי ולא יהיה לך" - לא השיגו ממנו ישראל מילים ודברים, אלא הם שמעו רק קול, ומשה רבנו הוא שהשיג את המילים והשמיען לעם. הקול האלהי ששמעו ישראל בא כדי **להרגיל** אותם לאמונה וליראה **ולהשריש** אותן בהם (עיין פירוש הרמב"ן ל"בעבור נסות אתכם"). וכך מבקשים אנו מה' **שיחון** אותנו גם בבנין ירושלים, ויש הקבלה בין הדברים, כי להוצאת **המתנה** האלוהית אל הפועל דרושה גם **פעילות** אנושית: הקב"ה הטביע בישראל את כשרון המידות המעולות, אך כל אחד ואחד מישראל צריך להוציא את הכשרון הזה מן הכח אל הפועל, וכן בבנין ירושלים: הקב"ה מסובב את הסיבות ומזמן את האמצעים, ואת הבנין בפועל מבצעים בני אדם.

לא רק לגבי מידות, אלא גם לגבי אמונה וידעת ה', יש בישראל תכונה העוברת בירושה:

וכבר ערב לנו ה' יתברך, ודי בו ערב, והודיענו שכל מי שעמד במעמד הר סיני יאמינו במשה רבנו ובכל מה שאמר, הם ובניהם ובני בניהם עד סוף כל הדורות, והוא אומרו יתעלה: "הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם". לכך יודע שכל מי שיצא מהדת הנתונה במעמד ההוא - שאינו מזרע האנשים ההם. וכן אמרו רבותינו ז"ל על כל המסתפק בתורת משה: "לא עמדו אבותיו על הר סיני" (איגרת תימן עמוד קכו).

גם אם נניח (בצדק, ראה להלן) ששני המשפטים האחרונים אינם אמורים להיות תיאור עובדתי מדויק, אלא דברי חיזוק ועידוד לקהל הנמצא במצוקה רוחנית נוראה (חיזוק שפירושו: אתם, אלה שיחזיקו מעמד ולא יתפתו לשמד, אתם בני ישראל האמיתיים) - מכל מקום עצם הרעיון שמעמד הר סיני הטביע בעם ישראל הטבעה רוחנית, המתבטאת בדבקות בסיסית בתורה, בדעותיה ובאמונותיה, שאינה עלולה לחלוף ולהיעלם במשך הדורות, היא קביעה שהרמב"ם קובע וחוזר וקובע בהחלטיות, כפי שהוא כותב לפני ואחרי הדברים הנ"ל:

וכבר דימה שלמה ע"ה האומה לאשה יפה... ודימה אלו אנשי הדתות והאמונות אשר ירצו למשכה אליהם ולהשיבה לאמונתם בזונים המסיתים... והסתכל חכמת המשל וסודותיו שהוא כפל מלת 'שובי' ארבע פעמים בזה הפסוק, רומז להיותנו מבוקשים לצאת מן הדת ולהתאחד בהם בכל אחת מארבע מלכיות, אשר אנחנו היום באחרונה מהן. וכבר יעדנו ה'... בהיותם מכריחים אותנו להאמין בדעותם, והוא אמרו: "ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם עץ ואבן". ואמנם עם זה לא יהיה כולל בכל הארץ ולא יכרית ה' תורתו מאתנו לעולם, ערב לנו ואמר: "כי לא תשכח מפי זרעו". ובאר לנו על ידי ישעיהו מבשר האמה שהאות בינינו ובינו יתעלה, והמופת המורה שאנחנו

לא נאבד, הוא השאר תורת ה' ודברו בינינו, אמר: "ואני זאת בריתי אותם
אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתני בפיך וגו' " (עמודים קכח-קכט).

הרי שמקצת מאיתנו ייכנעו לגויים ויעבדו עץ ואבן (ומכאן שהדברים דלעיל אכן נאמרו רק
בדרך חיזוק, שהרי כאן משמע בפירוש שחלק **מעם ישראל** כן יתפתה ויאנס), אבל בשום
אופן לא כולנו. רוח ה' אשר על כלל ישראל לא תמוש מזרעם ומזרע זרעם עד עולם, וכניסוח
הרמב"ם בתחילת הדברים:

וכבר ערב לנו ה' יתעלה על ידי נביאיו שלא נאבד ולא נכלה **ולא נחדל מהיות**
אמה חשובה ומעולה... כי מן הנמנע אצלו שימאס בנו **כולנו** ואף על פי
שנמרה את פיו ונעבור על מצוותיו... אמר: "ואף גם זאת בהיותם בארץ
איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם **להפר בריתי אתם**" (עמוד קכה).

הביטוי "אומה חשובה ומעולה" פירושו אומה שיש לה מעלות שכליות ומידותיות בולטות
(השוה לעיל שם עמוד קכב: "ויקנו מעלות מידות ומעלות שכליות, להמון כפי שכלם
ולסגולות כפי השגתם, ובהם יהיה הקיבוץ האלהי חשוב ומעולה"). ההבטחה האלהית,
הברית האלהית, הקובעת שעם ישראל יהיה תמיד עם חשוב ומעולה, ושגם אם יהיו מקצת
אנשים או מקצת דורות שיהיו ממרים ועוברי עבירות, התכונה המעולה של כלל ישראל לא
תשתנה - ברית זו היא ברית אבות וברית סיני הנזכרות במקורות דלעיל, ופירוש הדבר
שהיתה בבריתות אלה מעין הטבעה רוחנית, אשר יצרה לכלל ישראל טבע קיים-יציב, אשר
גם אם לעיתים אין הוא מתגלה באישים או בדורות - בכלל ישראל הוא נשאר קבוע תמיד,
"**לא נחדל מהיות אומה חשובה ומעולה**".

על פי זה מובנת היטב הקביעה (תשובה ג, יא): "הפורש מדרכי ציבור, אף על פי שלא עבר
עבירות אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוות בכללם ולא נכנס בצרתם ולא מתענה
בתעניתם אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ וכאילו אינו מהם - אין לו חלק לעולם הבא".
הרצון לפרוש מכלל לישראל הוא רצון לפרוש מן הקדושה. והשוה גירושין ב, כ, שהרצון
להיות מישראל - הוא רצון להיות כלול בדרך המוסרית של התורה והמצוות, לעומת היצר
הרע התוקף לפעמים את האדם מישראל כפרט, ע"ש היטב.

נמצא שייחודו של עם ישראל בהשגחה, שעליו מדבר הרמב"ם, נובע מתכונה של יתרון
שלימות שכלית ומוסרית, הקיים בישראל ממורשת אבות וממעמד הר סיני. מציאותה של
תכונה זו מסבירה גם את הריכוז הגבוה של נביאים בישראל, שכן גם אם שלימות הכח
המדמה הדרושה לנבואה קיימת בהתפלגות שווה אצל כל בני אדם - השלימות השכלית
והמוסרית המיוחדת בעם ישראל, מגדילה לאין ערוך את הסיכויים שיימצאו בו לא רק
חכמים צדיקים וחסידים אלא גם נביאים יותר מאשר בכל אומה ולשון, שהרי השלימות
השכלית והמידותית היא תנאי הכרחי לנבואה. והשוה מו"נ ח"ב פרק לה, אודות נבואת
משה רבנו: "הנה כבר התבאר שהשגתו נבדלת מהשגת כל מי שיתאחר אחריו בישראל, אשר
הם ממלכת כהנים וגוי קדוש, ובתוכם ה', וכל שכן בשאר האומות".

אמנם, כאמור, הרמב"ם אינו רואה בנבואה תכונה **בלעדית** לישראל. גם באשר להשגחה הפרטית מוצאים אנו דברים מאלפים אצל הרמב"ם. בסוף ספר זרעים, בדברו על שבת לוי שהם "חיל ה'", העוסקים בעבודתו והוא מזכה להם חלקם בעולם הזה, כותב הרמב"ם:

ולא שבת לוי בלבד, אלא כל איש ואיש **מכל באי העולם** אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו, לדעת את ה', והלך ישר כמו שעשהו האלקים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר ביקשו בני האדם - הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזיכה לכהנים ללויים. הרי דוד אומר: "ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי".

ונראה כי הלשון "כל איש ואיש מכל באי העולם" פשוטה כמשמעה, והיא מתייחסת גם לגויים²¹, ומורה שגם יחידים מאומות העולם יכולים להגיע לדרגת 'קדש קדשים' ולזכות להשגחה פרטית מיוחדת. והדברים מעוגנים ב'יתנא דבי אליהו רבה' (ראש פרשה ט'²²):

"ודבורה אשה נביאה וגו'" - וכי מה טיבה של דבורה שהיא ששפטה את ישראל ומתנבאת עליהם, הלא פנחס בן אלעזר עומד, מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, בין גוי ובין ישראל בין איש ובין אשה בין עבד בין שפחה הכל לפי מעשה שעושה כך רוח הקודש שורה עליו.

ובפשטות יש ללמוד מדברי ה'יתנא דבי אליהו' שגם על גוי יכולה לשרות **נבואה**, כמו שהיא יכולה לשרות על אשה, שהרי השאלה שפתח בה היא בדבר נבואת דבורה, ועל כך הוא אומר: "בין גוי ובין ישראל בין איש ובין אשה". והרי זה כשיטת הרמב"ם שעקרונית גם גוי יכול להיות נביא, ואף אם לפי שעה נמנעת הנבואה מן הגויים בגלל בקשת משה רבנו, מכל מקום הדבר יכול להשתנות, ובוודאי שבכל זמן גוי יכול להיות **ראוי** לנבואה (ואולי "רוח הקודש שורה עליו" היינו בדרגה שאינה נבואה ממש, עיין מו"נ ח"ב פרק מה, ולא בדיוק כמו לגבי דבורה, וכך מן הסתם יפרש הכוזרי²³).

לסיכומו של ענין "המין החמישי": נראה כי הרמב"ם לא היה משתמש במונח "מין חמישי" להגדרת עם ישראל. מעלתם של ישראל היא מסוג המעלות האנושיות (עיין פרק ב משמונה פרקים). התכונות של דעת אלקים ומידות מעולות, וההשגחה הפרטית הבאה בעקבותיהם,

21. כך הבינו מו"ר הרצ"ה זצ"ל בילנתיבות ישראל' א עמוד 121 בהערה, הרב קאפח שליטי"א בפירושו שם, ועוד.

22. במהדורת איש שלום: פ"י.

23. עיין רד"ק ליואל ג, ב, שמחלק בין "אשפוך רוחי" לבין "וניבאו" (עיין לעיל הערה 15), וממילא האמור בפסוק ג שם על העבדים והשפחות - שלכאורה הוא קשה לשיטת הכוזרי שגר אינו יכול להיות נביא והוא הדין לעבד ושפחה - הוא גם כן פחות מנבואה.

הן בעצם מעלות האדם, ואם תכונות אלה קיימות בעם ישראל כתכונות לאומיות, ובגויים הן קיימות רק אצל יחידים - אפשר לומר, כפי שאכן אומרים חז"ל: **"אתם קרויין אדם**, ואין עכו"ם קרויין אדם" (בבא מציעא קיד, ב), וכך כותב הרמב"ם בעקבותיהם, בענין "שור של ישראל שנגח לשור של נכרי" (בבא קמא פרק ד משנה ג): "ואל יקשה בעיניך דבר זה... לפי שמי שלא נשלמו בו **התכונות האנושיות** אינו אדם באמת" (פיהמ"ש שם, תרגום הרב קאפח). ובאשר לנבואה - ראינו שהנביא הוא אכן "איש אחר", שאינו כשאר החכמים (לעיל פרק ב), כך שאפשר לומר על הנביאים שהם "מין חמישי" מעל לכלל המין האנושי, אבל: **א**. ראינו שלדעת הרמב"ם התכונות הדרושות לנבואה הן התכונות האנושיות של המעלות השכליות ומעלות המידות (ושלימות הכח המדמה), ובעצם הנבואה היא **תוצאה טבעית** של שלימות אנושית זו. **ב**. שלימות זו תיתכן גם בגויים ולא רק בישראל. כך שיותר פשוט לומר לפי הרמב"ם שהנבואה היא מעלה אנושית גבוהה, או: **הגבוהה שבמעלות האדם**²⁴. אמנם, גם הכוזרי טוען, כזכור, שאדם הראשון נברא עם השלימות של "הענין האלהי", שאחר כך התנוונה בחלק מזרעו, ומשום כך הוא אומר על ישראל שהענינים האלהיים "שמים אותם **כאלו** הם מין אחר", כי באמת אין זו אלא תכונת האדם, שנעלמה משאר האנושות ונותרה רק בישראל (ולא **שעל גבי** מין האדם נוצר עוד מין נוסף, מעולה יותר). כך יוכל גם הכוזרי לבאר כנ"ל את מאמר חז"ל "אתם קרויין אדם", ומבחינה זאת קרובים דברי הרמב"ם והכוזרי להיות שווים. להלן ננסה בע"ה להגדיר את שורש ההבדל שבין שיטות הרמב"ם והכוזרי, ולמצוא את מקורו בדברי חז"ל.

ז. מקור ההבדל בין שיטות הרמב"ם והכוזרי

נראה כי שורש ההבדל שבין גישות הרמב"ם והכוזרי, הוא בשאלה מה טיבה של ההטבעה האלוהית אשר נחנה בה האומה הישראלית. ראינו שהכוזרי מתאר אותה כתכונה רוחנית גנטית, והוא רואה את השלב של לידת שנים עשר בני יעקב, שלא היתה בהם קליפה, כנקודת ה"אל-חזור" של התהליך התורשתי, דהיינו כשלב שבו הימצאות "הענין האלהי" בזרע יעקב היתה לעובדה קבועה ובלתי-הפיכה. הרמב"ם, לעומת זאת, מדגיש את חשיבותו של מעמד הר סיני, בנוסף על מורשת האבות, בקביעת תכונות באופי של האומה. מעמד הר סיני הוא במהותו מאורע רוחני חד-פעמי, ולא סיומו של תהליך טבעי, ויש לדבר משמעות רבה, כפי שיתברר להלן.

24. עיין לעיל הערה 9. ונראה כי שימושו של הרמב"ם במונח "מדרגה מלאכית" הוא בדרך של ייחוד המשמעות הפילוסופית הכללית של דבקות בשכל הפועל - שהיא פעולת כל משכיל - לדרגה הגבוהה של הנביא, ה"מתערב במעלת המלאכים" בעודו בגוף (ועיין הקדמת חלק עמוד קלו שהתערבות בחברה המלאכית היא תיאור ההישארות הנפש המשכלת אחרי הפרידה מהגוף).

הרמב"ם אומר במפורש כי מורשת האבות מצד עצמה היתה עדיין בגדר של מציאות **הפיכה** עד למעמד הר סיני :

... ועל דרך זה היה העולם מתגלגל והולך עד שנולד עמודו של עולם שהוא אברהם אבינו. כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו... עד שהשיג דרך האמת... והתחיל לעמוד ולקרות בקול גדול לכל העם ולהודיעם שיש א-לוה אחד... ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחבר בו ספרים, והודיעו ליצחק בנו, וישב יצחק מלמד ומחזיר, ויצחק הודיעו ליעקב... ויעקב אבינו למד בניו כולם... והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלויים אליהם ונעשת בעולם אומה שהיא יודעת את ה'. עד שארכו הימים לישראל במצרים, וחזרו ללמוד מעשיהם ולעבוד עבודה זרה כמותן חוץ משבט לוי... **וכמעט קט היה, והעיקר ששתל אברהם נעקר** וחזרו בני יעקב לטעות העמים ותעייתם. ומאהבת ה' אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו, עשה משה רבנו ורבן של כל הנביאים ושלחו, **כיון שנתנבא משה רבנו ובחר ה' בישראל לנחלה** הכתירן במצוות והודיעם דרך עבודתו (עבודת כוכבים א, ב-ג).

הרמב"ם מדגיש שהיתה אמנם מחויבות אלקית מאז ימי האבות להמשך בחירת ישראל ("השבועה לאברהם אבינו"), אבל גמרו של תהליך הבחירה היה בסיני. עם ישראל הפך לנחלת ה' עם שליחותו של משה רבנו²⁵. ואכן, הרמב"ם רגיל להתבטא שעם ישראל הוא 'עדת משה ואברהם' (עיין איגרת תחיית המתים עמוד שסז; מו"נ ח"ב פרקים יג, יז, כג, וח"ג פרק נא).

ונראה כי הבדל הגישות הנ"ל שבין הרמב"ם לכוזרי מעוגן במחלוקת אמוראים בגמרא. הגמרא (שבת קמה, ב) מספרת על תלמידי ר' יוחנן שישבו לפניו, והעלו כמה שאלות בעניני עולם ומלואו, וביניהן: "מפני מה עובדי כוכבים מזוהמים?", אמר להם ר' יוחנן:

מפני מה עובדי כוכבים מזוהמים? שלא עמדו על הר סיני. שבשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא, ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, עובדי כוכבים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן. אי"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי: גרים מאי? אי"ל: אע"ג דאינהו לא הוו מזלייהו הוו, דכתיב: "את אשר ישנו פה עמנו עומד היום לפני ה' אלקינו ואת אשר איננו פה וגו'". ופליגא דר' אבא בר כהנא, דאי"ר אבא בר כהנא: עד שלושה דורות לא פסקה זוהמא מאבותינו, אברהם הוליד את ישמעאל, יצחק הוליד את עשו, יעקב הוליד י"ב שבטים שלא היה בהן שום דופי.

פירש רש"י: "ופליגא - הא דאמרן דלא פסקה זוהמא עד סיני". כלומר: ר' יוחנן ור' אבא בר כהנא נחלקו מתי פסקה הזוהמא מישראל. לפי ר' יוחנן במעמד הר סיני, ולפי ר' אבא בר כהנא כאשר נולדו שנים עשר השבטים שלא היה בהם דופי. ברור ש"פסיקת הזוהמא" היא במשמעות רוחנית, כמו הטלת הזוהמא על ידי הנחש, והשאלה הנדונה בגמרא היא מתי היה השלב המכריע של הופעת סגולת ישראל: לפי ר' אבא בר כהנא - בעת גמר ההתבררות הגנטית, כאשר נולד זרע שכולו "פרי ללא קליפה", שאין בו שום דופי, ו"שבה האלהות בקהל", כשיטת הכוזרי. לפי ר' יוחנן - במעמד הר סיני, כשיטת הרמב"ם.

מאלפת ביותר, בהקשר זה, שאלת הגמרא: "גרים מאי?". לפי ר' יוחנן, שמעמד הר סיני קבע את סגולת ישראל, גם הגרים, ששורש נשמתם ("מזליהו") היה במעמד הר סיני, זכו להיכלל בסגולה זו. לפי ר' אבא בר כהנא שאמר "עד שלושה דורות וכו'", אין הגמרא שואלת "גרים מאי?", כי מחד, גם לפי ר' אבא בר כהנא יש לומר שהגרים קיבלו את התורה בסיני ביחד עם ישראל, וכל מעלות מתן התורה חלות גם עליהם, אך מאידך, ברור שהגרים אינם בכלל ההתבררות הגנטית של זרע אברהם יצחק ויעקב, והגמרא הבינה שלפי ר' אבא בר כהנא ייתכן שבאמת יש הבדל בין גרים לישראל, הבדל שאין לו תקנה בגיור, ולפי דעת הכוזרי הוא הוא ההבדל שציין ר' חמא בר חנינא במימרתו שאין הקב"ה משרה שכירתו אלא על משפחות **מיוחסות** שבישראל.

עתה נראה שהרמב"ם מדגיש שאין לגרים הפסד מעלה בגלל העובדה שאינם מזרע אברהם יצחק ויעקב, ואת הנימוק שהוא נותן לכך. בתשובה לר' עובדיה הגר, ששאל האם יש לו לומר בתפילה "אלקינו ואלקי אבותינו" וכדו', כותב הרמב"ם (איגרות עמודים רלג-רלה):

יש לך לומר הכל כתקנן ואל תשנה דבר, אלא כמו שיתפלל ויברך כל אזרח מישראל כך ראוי לך לברך ולהתפלל... ועקר הדבר, שאברהם אבינו הוא שלמד כל העם והשכילים והודיעם דרך האמת ויחודו של הקב"ה ובעט בעבודה זרה והפר עבודתה והכניס רבים תחת כנפי השכינה ולמדם והורם וציוה בניו ובני ביתו לשמר דרך ה' כמו שכתוב בתורה 'כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' וגו'. לפיכך, כל מי שיתגייר עד סוף כל הדורות וכל המייחד שמו של הקב"ה כמו שכתוב בתורה - תלמידיו של אברהם אבינו ובני ביתו הן... וודאי יש לך לברך 'אשר בחר בנו' ו'אשר נתן לנו' ו'אשר הבדילנו' שכבר בחר בך הקב"ה והבדילך מן האמות ונתן לך התורה, שהתורה לנו ולגרים נתנה... ודע כי אבותינו שיצאו ממצרים רובן עובדי עבודה זרה היו במצרים, נתערבו בגוים ולמדו ממעשיהם, עד ששלח הקב"ה משה רבנו ורבן של כל הנביאים והבדילנו מן העמים והכניסנו תחת כנפי השכינה, לנו ולכל הגרים, ושם לנו חקה אחת. ואל יהי יחוסך קל

בעיניך, אם אנו מתייחסים אל אברהם יצחק ויעקב, אתה מתייחס למי שאמר
והיה העולם.

הייחוס אל אברהם יצחק ויעקב, שהוא עובדה ביולוגית, אינו נותן לישראל עדיפות רוחנית על פני הגרים²⁶, שהרי: **א.** כל עצמה של מעלת הייחוס נובעת מ"כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו" וכו', וכיון שהגר קיבל על עצמו מדעתו את דרך ה' כפי שלימדה אברהם אבינו הריהו בכלל בית אברהם. **ב.** עד למתן תורה היה גם זרע אברהם אבינו בסכנת התבוללות ועקירה, כפי שכתב הרמב"ם גם במשנה תורה, ורק עם שליחת משה רבנו ומתן תורה, שאז נבחרו ישראל לנחלה, נקבעה מעלתם הנצחית של ישראל, ובמתן תורה היו גם הגרים, כדברי הגמרא בשבת הנ"ל.

יתר על כן: קבלת התורה על ידי עם ישראל מתוארת בגמרא בכריתות (ט, א) במונחים של **התגיירות**. הגמרא משווה שם את תהליך ההתגיירות של גר לתהליך ההכנה למתן תורה בסיני. וכך מנסח הרמב"ם את הדברים בהלכות איסורי ביאה (יג, א-ד):

בשלושה דברים נכנסו ישראל לברית, במילה וטבילה וקרבת. מילה היתה במצרים, שנאמר: "וכל ערל לא יאכל בו" מל אותם משה רבנו, שכולם ביטלו ברית מילה במצרים חוץ משבט לוי... וטבילה היתה במדבר קודם מתן תורה... וקרבת... וכן לדורות, כשירצה הגוי להיכנס לברית ולהסתופף תחת כנפי השכינה ויקבל עליו עול תורה צריך מילה וטבילה והרצאת קרבן... שנאמר: "ככם כגר", מה אתם במילה וטבילה והרצאת קרבן אף הגר לדורות במילה וטבילה והרצאת קרבן.

הדברים מתאימים לדברי הרמב"ם בהלכות עבודה כוכבים אודות מצב בני ישראל במצרים, סכנת ההיעקרות של העיקר ששתל אברהם אבינו, והצורך בכניסה מחדש לברית באקט רוחני, חד-פעמי, אלוקי, של מעמד הר סיני. במעמד הר סיני "בחר ה' בישראל **לנחלה**" (לשון הרמב"ם שם), והמאפיין של נחלה הוא ש"נחלה אין לה הפסק" (גמרא ראש השנה יב, ב). ההטבעה הרוחנית של סיני הופכת למציאות קבועה ובלתי משתנה, וכפי שהוכח לעיל מדברי הרמב"ם במקומות אחדים פירושה הוא לא רק הטלת חובה בלתי-מתפשרת: "זאת התורה לא ימלט ממנה איש מבני יעקב לעולם לא הוא ולא זרעו ולא זרע זרעו ירצה או לא ירצה" (איגרת תימן, עמוד קל), ולא רק מציאות תרבותית-חינוכית התלויה ברצון בני אדם, אלא גם הטבעה אלוקית של מעלות רוחניות של דעת-אמונה ומוסר - וההשגחה המיוחדת הקשורה אליהן - על כלל ישראל לדורותיו: "לא נחלל מהיות אומה חשובה ומעולה".

26. ההבדלים ההלכתיים המסוימים הנובעים מ"מקרב אחיך" וכדו' - שהרמב"ם כמוכן פוסק אותם להלכה - אינם מסיבות רוחניות, ויש להבין אותם על פי טעם "מקומי" לאותו ענין, ואכמ"ל.

ח. תהליך בחירת ישראל לפי הרמב"ם והכוזרי

באשר למהות ההבדל שבין תקופת האבות לתקופה שאחרי מתן תורה לפי שיטת הרמב"ם - לכאורה אפשר לראותו כהבדל שבין "אתערותא דלתתא" ל"אתערותא דלעילא", ולשון הרמב"ם תומכת לכאורה בהבנה כזו, שכן את עניינם של האבות הוא מתאר כך (עבודת כוכבים א, ג):

כיון שנגמל איתן זה התחיל **לשוטט בדעתו** והוא קטן ולחשב ביום ובלילה... ולא היה לו לא מלמד ולא מודיע דבר... וליבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מדעתו הנכונה... והתחיל לעמוד ולקרות בקול גדול לכל העם ולהודיעם שיש א-לוה אחד לכל העולם... ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחבר בו ספרים, והודיעו ליצחק בנו, וישב יצחק מלמד ומחזיר, ויצחק הודיעו ליעקב ומינהו ללמד, וישב מלמד ומחזיר כל הנלוים אליו, ויעקב אבינו לימד בניו כולם... וציוה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממונה אחר ממונה כדי שלא ישתכח הלימוד. והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלוים עליהם ונעשת בעולם אומה שהיא יודעת את ה'.

ואילו את ענייניו של משה רבנו הוא מתאר כך (שם):

ומאהבת ה' אותנו, ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו, **עשה** משה רבינו ורבן של כל הנביאים ושלחו. כיון שנתנבא משה רבנו **ובחר** ה' בישראל לנחלה, הכתירן במצוות והודיעם דרך עבודתו.

לפי ראייה זו אפשר יהיה לומר שעד מתן תורה עוד לא היתה שום "הטבעה" מלמעלה על עם ישראל, אלא הכל היה פרי **השתדלותם** האישית ומאמצייהם **החינוכיים** של האבות, ועל כן בעת גלות מצרים, כשחזרו ללמוד מן הגויים, "כמעט קט היה והעיקר ששתל אברהם נעקר וחזרו בני יעקב לטעות העמים ותעייתם", ורק ממתן תורה, כשה' **עשה** משה רבינו... **ובחר** בישראל לנחלה" - חלה ההטבעה האלהית על לישראל מלמעלה, שהפכתם לעם סגולה נצחי. אך נראה, שהמשפט הקצר שהוא החוליה המקשרת בין שתי התקופות: "ומאהבת ה' אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו" - מקפל בתוכו תפיסה קצת שונה: "אהבת ה' אותנו" - **הקודמת** בלשון הרמב"ם לשבועה לאברהם אבינו, ומהווה את סיבתה ולא את תוצאתה - מתפרשת בהכרח כרעיון בחירת ישראל, אשר מצד עצת ה' קדם להשתדלותם של האבות. השבועה לאברהם אבינו שמאמציו החינוכיים לא יירדו לטמיון אף היא מעידה שמבחינת הקב"ה היתה כבר מעלת ישראל הנצחית מציאות הקיימת בכח וזקוקה רק להוצאה אל הפועל.

אחת ההתבטאויות של הכוזרי בנושא סגולת ישראל היא (מאמר ב, ג):

וראה היאך שב הענין האלהי הדבק באברהם ואחר כן בהמון סגולתו... ונקרא זה ממנו **אהבה**, והיא אשר נקבעה לנו ונתחיבנו להאמינה ולהודות עליה ב"אהבת עולם אהבתנו", כדי שנשים אל לבבנו **שהתחלה ממנו לא ממנו אנחנו**.

נראה כי הרמב"ם מסכים עם קביעה זו, שהתחלת בחירת ישראל ומעלתו היא ממנו - מהקב"ה, ולא ממעשי האדם. כה דברי הרמב"ם ב'מורה' (ח"ב פרק כה):

ודע כי עם האמנת חידוש העולם יהיו האותות כולם אפשריות, ותהיה התורה אפשרית, וטיפול כל שאלה שתשאל בזה הענין, עד שאם ייאמר: למה שם האלוה-נבואתו בזה ולא נתנה לזולתו, ולמה נתן ה' תורתו לאמה מיוחדת ולא נתנה לאמה אחרת, ולמה נתנה בזה הזמן ולא לפניו ולא לאחריו, ולמה ציוה באלו המצוות והזהיר באלו האזהרות... יהיה מענה אלו השאלות כלם שיאמר: כן רצה, או כן גזרה חכמתו, כמו שהמציא העולם כשרצה על זאת הצורה.

אילו היתה בחירת עם ישראל תוצאה של מעשיו הטובים של אברהם אבינו, ושכר לו על עבודת ה' שלו, לא היה מקום לשאלה למה נתן ה' תורתו לאומה זו דוקא ולא לאחרת. בחירת ישראל מתוארת כאן כהחלטה אלוהית בלבדית שאין אדם יודע את סתרה. מאמציהם של האבות ושל משה רבנו "להמציא אומה שתדע ה' ותעבדהו" (מו"נ ח"ג פרק נא), היו בבחינת הפעילות האנושית המצטרפת אל הבחירה האלוהית - "בחר ה' בישראל לנחלה" - ומגשימה אותה במציאות (השוה לעיל פרק ו על בנין ירושלים בחנינה אלוהית ובידי אדם).

[אין צריך לומר שדברי הרמב"ם, בפרק כה הנ"ל, אינם מורים על כך שאין לעם ישראל תכונות מיוחדות ביחס לשאר העמים, ובחירתם היא "שרירותית" כביכול. אדרבה, משם ראייה: כשם שבחירת פלוני לנביא פירושה בראש ובראשונה בריאתו בתכונות מסוימות ההכרחיות לנבואה - כנ"ל פרק ג - כך גם בחירת ישראל פירושה קודם כל יצירת תכונות מיוחדות בעם ישראל שיתאימו אותו לקבלת התורה. כך גם לגבי המצוות: הרמב"ם הרי מתנגד בתוקף לסברה שהמצוות הן "שרירותיות" וחסרות תוכן פנימי, אלא כוונת השאלה היא שאת התכנים של המצוות היה אפשר ליצוק גם במעשים אחרים, כגון מצוות הזכירה התמידיות היו יכולות להתקיים במקום בתפילין ובמזוזה במעשים אחרים, וכד'].

באשר ליכולתם של הגרים להצטרף אל עם ישראל מסיני ואילך, ללא השלב של מורשת האבות - יש לשים לב לכך שהרמב"ם מדגיש בעקביות את מציאותם של גרים גם לפני מתן תורה, בזמן האבות (עבודת כוכבים א, ג):

היה מודיע לכל אחד ואחד לפי דעתו עד שיחזירוהו לדרך האמת, עד שנתקבצו אליו אלפים ורבבות והם אנשי **בית אברהם**... ויצחק הודיעו ליעקב ומינהו ללמד, וישב מלמד ומחזיר **כל הנלויים אליו**... והיה הדבר הולך ומתגבר בבני **יעקב ובנלויים עליהם** ונעשת בעולם **אומה** שהיא יודעת את ה'.

האומה הישראלית כללה גרים כבר בזמן התהוותה בימי האבות. אפשרות ההצטרפות אל זרע ישראל מתוך רצון "להסתופף תחת כנפי השכינה" היא חלק מן החוק האלוהי של טבע הקדושה. העובדה שאין בין הגרים שבזמן האבות לבין הגרים שאחר מעמד הר סיני רצף גנטי - אינה משמעותית לדעת הרמב"ם, שכן גם את היציאה מן הכח אל הפועל של בחירת זרע אברהם עצמו אין הוא רואה כהליך של השבחה גנטית, אלא כהחלטה אלוהית רוחנית טהורה, נבדלת מן החומר: "אהבת ה' אותנו", "שומרו את השבועה". וכשם שהקב"ה אוהב אותנו כך "הקב"ה עצמו אוהב גרים, שנאמר 'ואהב גר' (דעות ו, ד). על כן, הפתח שנפתח לדורות בתורה לקבל גרי צדק יוצר את ה"ישראל בכח" בנשמותיהם של הגרים, ההופך ל"לישראל בפועל" על ידי פעולת הגיור כהלכתה של תורה. חוקות שמייים הם ולא חוקות ארץ.

לשיטת הכוזרי, לעומת זאת, בחירת ישראל היא בבחינת תהליך טבעי של התבררות גנטית, מאדם הראשון אשר קיים בו "הענין האלהי" כתכונת-ברירה, אשר איננה עוברת באופן אוטומטי לכל זרעו, אלא הולכת ומתייחדת, הולכת ומתבררת, במשך הדורות, עד לאברהם יצחק ויעקב, וזרע יעקב היא כבר נהיית לתכונה בלתי-הפיכה, המייחדת תת-קבוצה של המין האנושי למעין "מין חמישי". לפי תפיסה זו גם אהבת הגר, והאפשרות להצטרף אל עם ישראל בדרך רוחנית, מותירות בעינו הבדל כלשהו בין הגרים לישראל, הבדל שמקורו בתכונה תורשתית, ושהכוזרי מסמנו ביכולת להגיע לדרגת הנבואה. הברית והשבועה לאברהם אבינו אינן אלא האופן שבו מגלה הקב"ה לאדם את בחירתו אשר הוטבעה כבר בטבע המציאות. את פעולות ההכנה למתן תורה, הדומות לפעולות ההתגיירות, יפרש הכוזרי כדמיון בצד אחד ומבחינה מסוימת בלבד: אלה הן ההכנה וההזדמנות האנושית לקראת **קבלת התורה**. שייכותה של התורה לעם ישראל מצד **נותן התורה** - היתה כבר מציאות קבועה וקיימת.

כשבאים אנו למיצוי הדברים, מתגלה לנגד עינינו תמונה של "תקבולת כיאסטית" מרהיבה בין שיטות הכוזרי והרמב"ם:

הכוזרי מתחיל בכך ש"הענין האלהי" שבישראל חורג מן הטבע האנושי הרגיל. הוא אינו שייך ל"ענין השכלי", שהוא מהות האדם, אלא הוא מגלה תכונות על-טבעיות, כהשגחה פרטית שלא כמנהג הטבע, וכנבואה, שהיא אינה מדין "הענין השכלי". אך בהמשך נוקט הכוזרי בהסבר טבעי-מדעי של מציאות "הענין האלהי" דוקא בישראל: התכונה האלהית היא שלימות שהיתה קיימת באדם הראשון מעיקר הבריאה, והופעתה באנושות שהתפתחה

ממנו חלה בדרך של ברירה טבעית, תורשתית, כהופעתן של תכונות פיסיות מסוימות בזנים מסוימים.

הרמב"ם, לעומת זאת, רואה את הסגולות המיוחדות של עם ישראל כשייכות לתחום המעלות האנושיות: המעלות השכליות ומעלות המידות. גם הנבואה וההשגחה הן לדעתו תוצאות טבעיות של מעלות אלה (לנבואה דרושה גם שלימות הכח המדמה, אך זו יכולה להימצא בכל מין האדם), ועל כן באופן עקרוני גם הן יכולות להיות שייכות למין האנושי בכללו, וביחידים מכל באי העולם הן אכן יכולות להופיע בפועל. לעומת זאת, מציאותה של **מעלה לאומית** קבועה וקיימת בעם ישראל לדורותיו, מתפרשת על ידי הרמב"ם כהתערבות אלוהית נעלמה, על טבעית, המשפיעה על ישראל ועל הגרים הנלוים אליהם את המעלות האנושיות בשפע החורג מחוקי ההתפלגות הסטטיסטית הרגילה, שפע שהוא "ברצון אלהי... כדמות הנפלאות כולן"²⁷.

ט. סיכום

נסה לסכם בנקודות מתומצתות את עיקרי הדברים:

- א. **הכוזרי** רואה ב"ענין האלהי" שבישראל תכונה החורגת מן "הענין השכלי" שהוא מאפיין האדם בכלל.
- ב. ביטוייה העיקריים של תכונה זו הן הנבואה, וההשגחה הפרטית שלא כמנהג הטבע.
- ג. "הענין האלהי" היה קיים אצל אדם הראשון, אך לא הורש לכל זרעו, אלא התייחד בדרך של התבררות גנטית-רוחנית לענף מסוים במין האנושי, הלא הוא עם ישראל.
- ד. הגרים המצטרפים אל עם ישראל נכללים בכלל ישראל, ויכולים להגיע לדרגות רוחניות גבוהות, אך לא להיות נביאים, בגלל חסרון הצד התורשתי מהאבות.
- ה. קל וחומר שלא תיתכן נבואה באומות העולם מאז התבררות "הענין האלהי" והתייחדו בעם ישראל.
- ו. **הרמב"ם**, אף הוא, סובר שיש מעלה לאומית נצחית בעם ישראל, אבל הוא רואה אותה כשייכות לסוג המעלות האנושיות, האפשריות באופן פרטי גם אצל הגויים.
- ז. אף הנבואה וההשגחה הפרטית הן תוצאות של המעלות האנושיות, ואף הן יכולות להיות קיימות אצל יחידים מכל באי עולם.
- ח. סגולת ישראל מתבטאת בתכונות של דעת אלקים ומידות נעלות המוטבעות בעם ישראל לדורותיו, ומתוך כך בהשגחה פרטית על עם ישראל, ובריכוז גבוה של חכמים וצדיקים בישראל.
- ט. הנבואה יכולה להימנע מאדם הראוי לה ברצון אלוהי, והיא פסקה מן הגויים כליל לתקופה מסוימת ("בקשת משה רבינו"), אך לא בהכרח לתמיד.

²⁷ כלשון הרמב"ם הנ"ל פרק ג אודות מניעת הנבואה מן הראוי לה, שהיא המסבירה את הפסקת הנבואה מאומות העולם לפי בקשת משה רבו.

- י. גרים יכולים להיות נביאים.
- יא. דרך חלוצה של סגולת ישראל על כלל לישראל לדורותיו, ועל הגרים המצטרפים אליו, היא בהתערבות אלהית נסתרת, ושייכת לסוג הנפלאות.
- יב. יש למצוא מקור לחילוק הגישות הכללי של הכוזרי והרמב"ם במחלוקת האמוראים בשבת קמו, ב בענין פסיקת הזוהמא מישראל, האם היא מהולדת בני יעקב או מסיני.